

відносин є юридичний факт [6, 9]. Таким юридичним фактом, що тягне виникнення кримінальних правовідносин, переважною більшістю криміналістів справедливо називається вчинений особою злочин [7, 215–216; 8, 19; 9, 41]. Разом з тим, було висловлено й інші міркування щодо сутності юридичного факту, який породжує кримінальні правовідносини. Так, наприклад, Я. М. Брайнін вважав, що юридичним фактом, який породжує кримінальні правовідносини, є акт притягнення особи як обвинуваченого [10, 96]. Н. І. Загородников та В. Г. Смирнов вважають, що таким юридичним фактом є набуття законної сили обвинувальним вироком суду [11, 44–45; 12, 153–159]. З останніми підходами погодитися важко. Як відомо, встановлення органом дізнання, слідчим або судом ознак злочину ще не вирішує остаточного з'ясування питання про реальне вчинення злочину. Тому існування юридичного факту взагалі невірно зводити до встановлення ознак злочину, наприклад, слідчим або судом. Відомо, що на практиці помилки хоча і небажані, але можливі і в стадіях судового розгляду і винесення вироку. Реальність, а точніше сказати матеріальність вчинення злочину, не пов'язана з фактом виявлення його ознак органами попереднього розслідування або винесення судом обвинуваченого вироку. Якщо злочин скоєно, але органи дізнання або попереднього слідства не виявили його, кримінально-правові відносини існують, оскільки вчинення злочину і є об'єктивною реальністю, яка повинна бути пізнана і встановлена слідством і судом. М. С. Строгович справедливо відзначив, що “вирок суду не робить людину злочинцем, а визначає злочинцем того, хто вже є злочинцем, хто став ним у момент вчинення злочину (якщо, звичайно, обвинувачений вирок винесений правильно)” [13, 89].

Для виникнення кримінально-правових відносин достатньо лише вчинення особою злочину. Саме з моменту вчинення злочину виникають і обов'язок особи, яка його вчинила, зазнавати тих несприятливих наслідків, які закон пов'язує із злочинном, і повноваження держави покласти на злочинця ці несприятливі наслідки. Таким чином, є наявними як суб'єкти правовідносин, так і кореспондуючі одне одному їх юридичні обов'язки і суб'єктивні права, тобто наявні самі кримінально-правові відносини.

Отже, з моменту вчинення особою злочину у сфері обігу наркотичних засобів між нею та державою складається кримінальні правовідносини. Значення юридичного факту діям, які породжують ці правовідносини, надає саме і виключно кримінальний закон. Як відомо, відповідно до пункту 22 частини 1 статті 92 Конституції України, виключно кримінальним законом визначаються діяння, які є злочином. Крім того, всі елементи таких правовідносин також визначаються кримінальним законом. Перш за все, кримінальний закон визначає суб'єктний склад цих правовідносин — особу, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта злочину (ст. 18 КК України) та державу, яка може піддати особу такій відповідальності. При цьому державу, як учасника кримінальних правовідносин кримінальний закон називає не прямо, а опосередковано (у ст. ст. 2, 8, 10 та інших КК України). Далі, кримінальний закон визначає предмет таких правовідносин — кримінальну відповідальність. І нарешті, він визначає права та обов'язки суб'єктів щодо предмета правовідносин. При цьому право держави покарати злочинця обмежується обов'язком покарати його лише в міру скоєного, а з боку злочинця обов'язок підлягати покаранню поєднується з правом бути покараним у суворій відповідності до закону. І лише окреслені в законі ознаки конкретного діяння (склад злочину) служать підставою для вирішення питань про відповідальність такої особи [14, 38].

Такі кримінальні правовідносини, в яких держава має лише повноваження притягнути особу до кримінальної відповідальності за скоєний злочин у сфері обігу наркотичних засобів, є, на наш погляд, кримінальними правовідносинами щодо покладення кримінальної відповідальності. Оскільки жодного іншого повноваження, крім повноваження покласти на особу кримінальну відповідальність, держава в таких правовідносинах не має, то вони (ці правовідносини) існують доти, поки таке

повноваження держави не буде нею реалізоване або не буде припинено без реалізації. З метою реалізації названого повноваження органи державної влади спершу притягують особу до кримінальної відповідальності, а потім покладають на неї таку відповідальність. Притягнення особи до кримінальної відповідальності є стадією кримінального переслідування і починається, як відзначив в одному зі своїх рішень Конституційний Суд України, з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [15]. Сама ж кримінальна відповідальність настає вже з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [15]. Таким чином, якщо держава реалізує своє повноваження щодо покладення на особу кримінальної відповідальності, то кримінальні правовідносини між ними існують як протягом всього строку притягнення до кримінальної відповідальності та її зазнавання, так і ще протягом певного строку після закінчення відбування покарання, тобто протягом часу, коли ця особа вважається судимою за вчинення злочину. Саме впродовж цього часу у держави існує і реалізується повноваження щодо покладення кримінальної відповідальності на особу, яка вчинила злочин.

Однак, за певних умов кримінально-правові відносини можуть бути змінені. Зокрема, це стосується зміни повноваження держави у таких правовідносинах. Як відомо, зміни кримінально-правових відносин, як і їх поява чи припинення відбуваються у зв'язку з наявністю юридичного факту. Отже, для того, щоб кримінально-правові відносини, в яких держава має повноваження покласти на особу кримінальну відповідальність, змінилися, впродовж часу їх існування має з'явитися інший юридичний факт, відмінний від того, який породив ці правовідносини.

Таким юридичним фактом, який здатен змінити існуючі кримінально-правові відносини, закон визнає позитивну посткримінальну поведінку особи, яка є суб'єктом цих правовідносин. Для правовідносин, які складаються у зв'язку з притягненням особи до кримінальної відповідальності за злочин у сфері обігу наркотичних засобів, закон визнає юридичними фактами три можливі види позитивної посткримінальної поведінки особи. Це здача наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів і вказання джерела їх придбання; здача названих речовин та сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом; звернення до лікувального закладу та початок лікування від наркоманії.

Позитивна посткримінальна поведінка особи не припиняє існуючих кримінально-правових відносин, а лише змінює їх. Такий висновок випливає з того, що у правовідносинах, які продовжують існувати, зберігається суб'єктний склад попередніх правовідносин — особа, яка вчинила злочин, та держава. Зберігається й предмет правовідносин — кримінальна відповідальність за вчинення злочину. Змінюється лише зміст цих правовідносин: в окремих випадках до повноваження держави на притягнення особи до кримінальної відповідальності додається повноваження звільнити її від такої. В інших же випадках повноваження держави покласти на особу кримінальну відповідальність замінюється повноваженням звільнити її від такої відповідальності.

Отже, з моменту виникнення правозмінюючого факту існуючі між особою та державою кримінальні правовідносини не припиняються, а змінюються, трансформуються. Якщо до цього вони існували як кримінальні правовідносини, змістом яких було покладення на особу кримінальної відповідальності, то віднині вони існують як кримінальні правовідносини, змістом яких є або повноваження держави покласти на особу кримінальну відповідальність чи звільнити її від такої, або лише обов'язок звільнити її від кримінальної відповідальності.

Такі можливі варіанти зміни повноважень одного із суб'єктів кримінальних правовідносин цілком відповідають класифікації видів звільнення від кримінальної відповідальності на обов'язкові та факультативні. Очевидно, що коли новий юридичний факт створює для держави у кримінально-правових відносинах повноваження на звільнення особи від кримінальної відповідальності як додаткове до

повноваження покласти на неї таку відповідальність, то має місце факультативний вид звільнення від кримінальної відповідальності. У такому разі суд, який представляє державу у цих правовідносинах, спершу обирає одне з двох повноважень, що йому належать, а потім реалізує обране повноваження.

В інших випадках новий юридичний факт замінює повноваження держави покласти на особу кримінальну відповідальність іншим повноваженням — повноваженням звільнити її від такої. У цьому разі суд уже не постає перед вибором, оскільки обирати йому немає з чого: він має лише одне повноваження і зобов'язаний його реалізувати. Інакше кажучи, суд у такому разі імперативно зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності, що характерно саме для обов'язкових видів звільнення.

Оскільки звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів є обов'язковим видом звільнення, то, очевидно, що у даному разі має місце другий варіант розвитку кримінальних правовідносин. Вчинення особою злочину у сфері обігу наркотичних засобів є тим юридичним фактом, що породжує кримінальні правовідносини, в яких держава повноважна покласти на цю особу кримінальну відповідальність. Коли ж під час існування цих правовідносин така особа вчинить певні дії, які законом визнаються як юридичний факт, що змінює зміст даних правовідносин, то вони перетворюються на правовідносини щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Державне повноваження в ньому змінюється, і держава більше не має права покласти на особу кримінальну відповідальність, а лише зобов'язана звільнити її від такої.

Література

1. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении*. — М., 1974. — 351 с.
2. Матузов Н. И. *Общие правоотношения и их специфика* // *Правоведение*. — 1976. — № 3. — С. 17-26.
3. Явич Л. С. *Общая теория права*. — Л., 1976. — 287 с.
4. Санталов А. И. *Теоретические вопросы уголовной ответственности*. — Л., 1982. С. 51 — 97с.
5. Огурцов Н. А. *Правоотношения и ответственность в советском уголовном праве*. — Рязань, 1975. — 147 с.
6. Наумов А. В. *Применение уголовно-правовых норм (По материалам следственной и прокурорско-следственной практики)*. — Волгоград, 1973. — 173 с.
7. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. *Вопросы теории права*. — М., 1961. — 381 с.
8. Курляндский В. И. *Уголовная ответственность и меры общественного воздействия*. — М., 1965. — 142 с.
9. Пионтковский А. А. *О понятии уголовной ответственности* // *Советское государство и право*. — 1967. — № 12. — С. 34-42.
10. Брайнин Я. М. *Уголовный закон и его применение*. — М., 1967. — 240 с.
11. Загородников Н. И. *О пределах уголовной ответственности* // *Советское государство и право*. — 1967. — № 7. — С. 99-104.
12. Смирнов В. Г. *Функции советского уголовного права*. — Л., 1965. — 188 с.
13. Строгович М. С. *Курс советского уголовного процесса*. — М., Т. 1. — 1968. — 470 с.
14. Яковлев А. М. *Основания уголовной ответственности и личность преступника* // *Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса*. — Тбилиси, 1986. — С. 3-8.
15. *У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість): Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року* // *Офіційний вісник України*. — 1999. — № 44.

Е. В. Наден

Национальная юридическая академия Украины, кафедра уголовного права,
ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина

**СПЕЦИАЛЬНЫЕ ВИДЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ
НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ:
ВОПРОСЫ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

РЕЗЮМЕ

Уголовное правоотношение возникает между государством и человеком с момента совершения последним преступления. В случае же совершения данным лицом в дальнейшем позитивных посткриминальных действий в данном правоотношении изменяется содержание, а именно: полномочие государства возложить на преступника уголовную ответственность заменяется полномочием освободить его от таковой.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, уголовные правоотношения, юридический факт, содержание уголовных правоотношений.